

КАТЕГОРІЯ “ТОЛЕРАНТНІСТЬ” ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

УДК 172.3

Сергій Крук, начальник Рівненського районного відділу МВС УМВС,
аспірант Вінницького педагогічного університету
імені М. Коцюбинського

КАТЕГОРІЯ “ТОЛЕРАНТНІСТЬ” ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовані різні підходи до визначення терміну “толерантність” як політичної категорії. Здійснений ретроспективний аналіз, висвітлене сучасне розуміння цього явища в соціальному житті суспільства, проаналізовані моделі толерантного суспільства. Охарактеризовані міжнародні документи, в яких закладені основи толерантності.

Ключові слова: толерантність, толерантність як категорія політичної теорії, модель толерантного суспільства, моральна толерантність, принципи толерантності, ознаки толерантності.

В статье проанализированы различные подходы к определению термина “толерантность” как политической категории. Осуществлен ретроспективный анализ, охарактеризована современная трактовка этого явления в социальной жизни общества, проанализированы модели толерантного общества. Охарактеризованы международные документы, в которых заложены основы толерантности.

Ключевые слова: толерантность, толерантность как категория политической теории, модель толерантного общества, моральная толерантность, принципы толерантности, признаки толерантности.

Different approaches to definition of the term ‘tolerance’ are analysed in the article as a political category. Retrospective analysis is implemented, a modern interpretation of this event in the society life of community, the models of tolerant society (community) are analyzed.

Key words: tolerance, tolerance as a theory of political category, model of tolerant society (community), moral tolerance, foundations (principles) of tolerance, characteristics of tolerance.

Постановка проблеми. Особливу актуальність проблема толерантності набуває в контексті змін, що відбуваються в соціальному устрої українського суспільства і світового співтовариства в цілому. Зміни в галузі соціальної структури суттєво впливають на взаємодію між окремими людьми, соціальними групами, конфесіями, державами. Сьогодні термін “толерантність” є ключовим поняттям для аналізу політичних, соціальних, культурних процесів і тенденцій ХХІ століття. Лише на підставі принципів толерантності можуть існувати та успішно розвиватися держави, може вижити людство.

Мета статті полягає в з’ясуванні різних підходів у визначенні сутності та значення феномена толерантності в соціальному житті суспільства.

Виклад основного матеріалу. Для демократичної культури характерна свідома установка на плюралізм поглядів й на недостатність (обмеженість) будь-якої окремої думки. Такий підхід відображає системність мислення, що заперечує одномірну логіку й припускає різнобічний аналіз явищ і процесів.

“Філософський енциклопедичний словник” трактує толерантність як “...термін, що ним позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)” [14, 642].

Це визначення доповнено у “Політологічному енциклопедичному словнику”, де толерантність розглядається як різновид взаємовідносин між різними сторонами, індивідами, соціальними групами, державами, політичними партіями, за яким сторони виявляють сприйняття і терпіння щодо різниці у поглядах, уявленнях, позиціях та діях” [11, 661].

Світоглядною основою толерантності є поцінування різноманітності: природної, індивідуальної, суспільної, культурної. Межі допустимої толерантності залежать від соціальних норм, що діють у суспільстві (і, отже у своїй основі мають культурне походження); однак у межах діючих соціальних норм можливі більш толерантні і менш толерантні варіанти особистої та групової поведінки. Зокрема, окремі особи чи групи осіб можуть виступати ініціаторами перегляду таких звичаїв та норм, які вони оцінюють як жорсткі (нетолерантні) [14, 642].

Толерантність становить перший ступінь позитивних взаємовідносин, що утворюють триаду: толерантність – повага – співробітництво. Для досягнення більшої гармонії в суспільстві й особистого щастя людей необхідне досягнення щоразу вищих позитивних взаємовідносин на всіх рівнях особистого, соціального і політичного життя [11, 662].

Окреслене поняття формувалося протягом багатьох століть, і цей процес триває дотепер. Тому доцільним є здійснення екскурсу в минуле.

КАТЕГОРІЯ “ТОЛЕРАНТНІСТЬ” ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

Тема толерантності в європейській філософській традиції започаткована найбільшою мірою стоїками; далі вона знайшла своє продовження у Цицерона як *civilitas* (доброзичливість, люб'язність, цивілізованість) – цим словом він позначав важливу ознаку громадянина.

У період Середньовіччя абсолютизація віри за рахунок розуму стала джерелом релігійної нетерпимості. Наслідком цього стали релігійні війни та нетерпиме ставлення до таких поглядів і наукових відкриттів, які суперечили християнському віруванню.

Значний унесок у розробку правового оформлення й законодавчого введення принципу свободи совісті й віротерпимості внесли гуманісти епохи Відродження й Реформації, діячі Освіти (Дж. Локк “Лист про віротерпимість”, Вольтер “Трактат про віротерпимість”). Важливим етапом в історії толерантності вважають кромвельський період англійської історії. На той час серед різних пуританських сект, що входили до армії Кромвеля, були дві, інDEPENDенти та левелери, що відстоювали інтереси свободи та терпіння. Згідно до їх поглядів, жодне з тверджень не може бути настільки непогрішним, щоб йому в жертву були принесені інші переконання, які існують у суспільстві.

Проте, своє перше теоретичне обґрунтування поняття толерантності одержало в дискусіях, які велися у творах Дж. Локка і П. Бейля [12, 48]. У “Посланні про толерантність” Дж. Локк чітко визначив власну позицію, якої дотримувався до кінця життя. Він не перший виступив на захист релігійної толерантності, але його позиція відрізняється безпосередністю й пристрасною. Філософ визнавав межі людського знання й при цьому вимагав індивідуальних прав і свобод. Уважав, що толерантність є основною характеристикою щирої церкви, тому що релігійна віра – це стосунки між кожною людиною і Богом.

За Дж. Локком, право на толерантне ставлення не поширюється на все, що створює загрозу миру в державі. Те, що заборонено державними законами для всіх громадян, не може бути об'єктом терпимості відносно певної окремої категорії людей.

Методологія обґрунтування толерантності Дж. Локка може бути корисна при розгляді деяких сучасних конфліктів. Виділимо три актуальні на сьогодні складові раціоналізму Дж. Локка: 1) його метод обґрунтування толерантності через моральний консенсус, що дозволяє досягти такого консенсусу й на інших, нехристиянських, засадах; 2) заперечення права на терпимість за нетерпимими; 3) політичний принцип: судити за діяння, а не за переконання [6].

Для нашого дослідження становить інтерес висловлювання і такого філософа-просвітителя, як Вольтер: “Я не згоден з тим, про що ви говорите, але віддам своє життя, захищаючи ваше право висловити свою думку”. У цьому афоризмі – класична теорія толерантності. У “Трактаті про віротерпимість” Вольтер не критикує жодної з релігій, але демонструє, як вони у процесі своєї діяльності дискредитуються марновірством й нетерпимістю.

Подібні тенденції в поглядах на стосунки релігії та особистості спостерігаються і сьогодні. Наш сучасник, ігумен Веніамін Новік, говорить про релігійну основу толерантності. Це, передусім, рівність усіх людей у їхній гідності і свободі, як сотворених за образом і подобою Бога. Тому кожен має право на свою думку, тобто на несхожість на інших. Дуже важливо, що не держава й не суспільство наділяють людину цими якостями, тому суспільство не має права їх відчувувати.

По-друге, в біблійній традиції стверджується, що людина ушкоджена первородним гріхом. Сукупності людей, колективи, правлячі структури, держави також не гарантовані від помилок. Ніхто не повинен мати монополію на істину. Пам'ятайте людини про це вчить її скромності.

По-третє, існують загальнообов'язкові норми поведінки, зафіксовані у світових релігіях (не вбий, не вкради, на зашкодь та ін.), порушення яких несумісні зі сферою толерантності. Не випадково багато заповідей мають негативний (заборонний) характер. Не можна вимагати любові, але можна вимагати недопущення практичного вираження ненависті [9, 54].

Ми вважаємо за доцільне виділити точку зору В. Гараджі, за якою ідея толерантності виходить за межі проблеми формування толерантної свідомості, вона пов'язана з процесом формування толерантного суспільства, яке створює ефективні засоби протидії релігійній ворожнечі, забезпечує умови гармонійного співіснування різних культур, релігійних традицій, політичного і світоглядного плюралізму [3, 21].

У контексті проблеми формування толерантного суспільства викликають інтерес документи про права людини. У 1789 році Установчі збори Франції прийняли Декларацію прав людини й громадянина, оголосили на увесь світ свободу думки й слова. Після неї лише у 1948 році з'явилася Загальна декларація прав людини. У ній викладені основні принципи миру, не насилля й демократії. Ці принципи розглядаються як вимоги або права, які може пред'явити суспільству кожна людина. У декларації

КАТЕГОРІЯ “ТОЛЕРАНТНІСТЬ” ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

відзначається, що насильство, війни можуть бути як наслідком придушення демократії, так і результатом нетерпимості.

Сьогодні стає очевидним, що толерантність, як ніколи раніше, важлива в сучасному світі. Ми живемо в час глобалізації економіки і все більшої мобільності, швидкого розвитку комунікації, інтеграції та взаємозалежності, в час великомасштабних міграцій та переміщення населення, урбанізації та реформування соціальних структур. Кожен регіон багатолікий, і ось чому ескалація нетерпимості та конфліктів несе загрозу всьому людству. Нетерпимість (расова, національна, релігійна) – причина цієї глобальної загрози. Невипадково в цей період держави-члени Організації Об'єднаних Націй, які зібралися в Парижі на 28-у сесію Генеральної асамблеї ООН, спираючись на відповідні міжнародні акти, в тому числі Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Конвенцію про права дитини; Декларацію про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії та переконання; Декларацію щодо прав осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних або мовних меншин, прийняли Декларацію принципів толерантності, затверджену резолюцією від 16 листопада 1995 р. Того ж року було зроблено переклад декларації з англійської – Declaration of principles on tolerance – на російську – Декларація принципів терпимості [6]. У наступних варіантах “терпимість” замінили на “толерантність”. У цьому факті відбилась та розбіжність у тлумаченні терміна, яка існувала на той час.

Толерантність визначено в декларації не тільки як найважливіший принцип, а й як необхідну умову миру й соціально-економічного розвитку всіх народів. У зв'язку з цим толерантність означає “повагу, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості”. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. (Декларація принципів толерантності, п. 1.1). Толерантність – це єдність у різноманітті.

Поняття толерантності тлумачиться не лише як моральний обов'язок, а й як політична і правова потреба. Тому досягнення миру, перехід від стану війни до культури миру вимагає введення в дію принципів толерантності.

Особливо слід зазначити, що в Декларації наголошується, що толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання, а активна

позиція, сформована на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Тому ні за яких обставин толерантність не може бути виправданням посягання на ці основні цінності (п. 1.2).

Толерантність повинна сприяти утвердженню прав людини, плюралізму, демократії та правопорядку (п. 1.3).

При цьому толерантність повинні проявляти як окремі особи, так і групи, держави. Проте, наголошується в Декларації принципів толерантності (п. 1.4), виявлення толерантності, співзвучної повазі до прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмову від своїх переконань або вчинків, це означає, що кожен може дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж саме право за іншими. Люди мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність, не нав'язувати власні погляди іншим [4].

С. Льюїс звертає увагу на те, що сучасні політологи уникають категоріального осмислення толерантності. Вона виділяється в науковій літературі чотири основних дослідницьких підходи до толерантності як категорії політичної теорії:

1. Аксіологічний, при якому толерантність сприймається як “цінність-у-собі” (для Г. Маркузе – “мета-в-собі”, для П. Ніколсона – “благо-в-собі”) або, принаймні, як одна із цінностей ліберальної демократії.

2. Ідеально-типовий, прихильники якого (наприклад, Дж. Ролз й інші представники деонтологічного лібералізму) вбачають у толерантності певний моральний ідеал, до досягнення якого суспільству необхідно прагнути.

3. Онтолого-історичний, що розглядає толерантність як певний спосіб співіснування груп в історії. Такий погляд поділяє Б. Уільямс, який розглядає толерантність як неможливу чесноту, але все-таки знаходить спосіб деякого дозволу парадоксів толерантності в утвердженні ліберальних цінностей, що пов'язані з автономією особистості; М. Уолцер у своєму дослідженні, яке присвячене п'яти режимам толерантності; іноді такий підхід використовують ті філософи, що дотримуються неліберального трактування толерантності.

4. “Конфліктний” підхід до толерантності в науці розробляється Б. Капустінім, його дотримується Шанталь Муфф [6].

О. Асмолов звертає увагу на те, що термін “толерантність” поєднує три взаємопов'язаних значення: 1) стійкість, витривалість; 2) терпимість; 3) допуск, припустиме відхилення” [1, 90].

У наукових дослідженнях наявні різні позиції

КАТЕГОРІЯ “ТОЛЕРАНТНІСТЬ” ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

стосовно розуміння толерантності як соціальної категорії. Так, В. Лекторський виділяє чотири можливі моделі толерантності, яким відповідають реальні філософські концепції.

1. Толерантність як байдужість.
2. Толерантність як неможливість взаєморозуміння.
3. Толерантність як поблажливість.
4. Терпимість як розширення особистого досвіду та критичний діалог [7].

З перерахованих моделей толерантності лише остання видається, на думку автора, плідною в сучасній ситуації. Так вважає і Р. Валітова: “...толерантність передбачає зацікавлене ставлення до Іншого, бажання відчувати його світовідчуття, що спонукає до праці розуму вже тому, що воно – інше, чимось не схоже на особисте сприйняття дійсності” [2]. Р. Валітова, розкриваючи моральну природу толерантності, визначила три принципи толерантності: 1) толерантність – це умовна чеснота. Її застосування залежить від відповіді на запитання: стосовно чого або кого варто бути толерантним? 2) відмова від монополії на знання моральної істини. Відстоюючи власну позицію, ми повинні бути толерантними стосовно інших; 3) толерантність – це не кінцева мета морального вдосконалення міжособистісного спілкування, а стартова позиція на шляху до гуманного співіснування [2].

Подібної думки дотримується В. Тишков: толерантність – це “особистісна або суспільна характеристика, що припускає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище є багатомірними, отже, і погляди на цей світ різні, вони не можуть і не повинні зводитися до однаковості або бути спрямованими на чийсь користь” [5, 41].

П. Ніколсон перераховує основні ознаки толерантності. Уважає, що людину можна назвати толерантною, якщо вона відмовляється від використання своєї сили, впливу на існування морально неприйнятної для неї відхилення. Крім того, сама така відмова визнається морально правильною, тобто такою, що відповідає певним діям [8]. Поширеність цього визначення толерантності в англословній філософії дозволяє розглядати таке розуміння як парадигму ліберальних філософських визначень толерантності.

Ми вважаємо, що цікавими в рамках досліджуваної проблеми є погляди англійського ученого М. Уолцера, який доводить, що толерантність як настанова включає в собі низку можливостей:

1. Пасивно-покірливе ставлення до відмінностей в ім’я збереження миру. Так, на протязі століть люди вбивають один одного, а потім настає рятівна стадія знесилення: її ми і називаємо терпимістю.

2. Позиція пасивності, ласкавої байдужості, розслабленості до відмінностей: “Хай розквітають усі квіти”, – говорять прибічники цієї теорії.

3. Визнання того, що й “інші” мають права, навіть якщо їх спосіб користування цими правами викликає неприязнь.

4. Відкритість у ставленні до інших, зацікавленість; навіть повага.

5. Захоплене схвалення відмінностей, коли вони розглядаються як невід’ємна умова розквіту людства, що надає людині всю повноту свободи вибору [13].

В. Петрицький підкреслює взаємозв’язок соціальної активності й толерантності. Залежно від ступеня активності, яка проявляється суб’єктом, виділяє таку ієрархію розуміння толерантності:

1. Толерантність як терпимість суб’єкта стосовно до іншого суб’єкта, незважаючи на можливу початкову негативну оцінку смаків, учинків, стиля поведінки, способу життя, іншої культури.

2. Толерантність як визнання права на існування інших смаків, учинків, стиля поведінки, способу думок, відмінних від власних, і, ширше, – іншої культури.

3. При виділенні соціально-морально-позитивних елементів типових ситуацій толерантної поведінки як процесу, толерантність виступає внутрішньо усвідомленою терпимістю, що заснована на морально-розуміючому співпереживанні [10].

Підсумовуючи сказане, можна зробити **висновок**, що, проблема етичного розгляду толерантності триває і в сучасній філософії. Виділяють різні підходи до розуміння толерантності. При першому підході толерантність виступає як самостійна загальнозначуща цінність. Толерантність при цьому розуміється як загальний принцип, дія якого не обмежена жодними умовами. Вона вимагає рівнозначності будь-яких ідей, думок, точок зору. У цьому сенсі “толерантність” тотожна “плюралізму”.

При іншому підході толерантність визначається як можливість сприймати чужі ідеї та принципи, якщо тільки вони не суперечать вимогам моралі. У рамках цього підходу відзначається відносний характер толерантності.

Важливість сформованості моральної толерантності полягає ще й в тому, що вона безпосередньо реалізується в сфері міжособистісних стосунків, які мають характер неформального спілкування, тоді як, наприклад, політична, правова, економічна толерантність

КАТЕГОРІЯ “ТОЛЕРАНТНІСТЬ” ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

існують у сферах функціонально-рольового спілкування, у світі суспільних стосунків. Але якщо індивіди, що співпрацюють у будь-яких сферах, є духовними особистостями, то й моральна толерантність існує і в цих сферах. Це виражається в тому, що люди надають пріоритет духовно-моральним цінностям.

Ґрунтуючись на позиції авторів, що розглядають толерантність і мораль у нерозривному взаємозв'язку, ми розуміємо під толерантністю одну з найважливіших якостей особистості. Вона проявляється як у знанні норм моралі й загальнолюдських цінностей, так і в умінні використовувати їх у різних видах діяльності, у сприйнятті відносин й поведінки інших людей, що розрізняється за переконаннями, національностями, мовою, культурою, звичаями; вона формується при створенні й реалізації певних умов.

Толерантність як моральне поняття характеризує прийняття одним індивідом або суспільством інтересів, переконань, вірувань, звичок інших людей або співтовариств. Толерантність виражається в прагненні досягти взаємного розуміння й погодження різноманітних мотивів, установок, орієнтацій, не застосовуючи насильства, придушення людської гідності, вона використовує гуманні можливості: діалог, роз'яснення, співтовариство.

1. Асмолов А.Г. О смыслах понятия “толерантность” / А.Г. Асмолов, Г.У. Солдатова // *Век толерантности: научно-публицистический вестник*. – М.: 2001. – С. 65 – 71.

2. Валитова Р.Р. Толерантность: порок или добродетель / Р.Р. Валитова // *Вестник Московского ун-та. Сер.7. Философия*. – 1996. – №1. – С. 33 – 37.

3. Гараджа В.И. Толерантность и религиозная нетерпимость / В.И. Гараджа // *Философские науки*. – 2004. – №3. – С. 18 – 32.

4. Декларація принципів толерантності // *Віче*. – 2002. – №11(128). – С. 12 – 13.

5. Дмитриев Г.Д. Многокультурное образование / Г.Д. Дмитриев. – “Народное образование”, 1999. – 208 с.

6. Ильинская С.Г. Толерантность как категория политической теории: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. полит. наук: спец. 23.00.03 “Политические институты и процессы, политическая конфликтология, политические технологии” / С.Г. Ильинская. – Москва, 2006. – 29 с.

7. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В.А. Лекторский

// *Вопросы философии*. – 1997. – №11. – С. 46 – 54.

8. Николсон П. Толерантность как моральный идеал / П. Николсон // *Толерантность. Вестник Уральского межрегионального ин-та общественных отношений*. – 2002. – №1. – С. 99 – 101.

9. Новік В. Релігійно-філософські основи толерантності / Веніамін Новік // “*Людина і світ*”. – 2003. – №7. – С. 50 – 54.

10. Петрицкий В.А. Толерантность – универсальный этический принцип / В.А. Петрицкий // *СПб*. – 1993. – 137 с.

11. Політологічний енциклопедичний словник. / [упоряд. В. Горбатенко; ред. Ю. Шемшученко, В. Бабкін, В. Горбатенько]. – 2-е вид, доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

12. Сенюшкина Т.А. К вопросу о сущности толерантности / Т.А. Сенюшкина // *Идентичность и толерантность в многоэтническом гражданском обществе: Материалы III международного семинара, 11 – 14 мая 2004 г.* – Алушта. – Симферополь. – 2004. – 248 с.

13. Уолцер Майк. О терпимости / Майк Уолцер; пер. с англ. И. Мюрнберг. – М.: Идея-Пресс; Дом интеллектуальной книги, 2000. – 160 с.

14. Філософський енциклопедичний словник / [авт.-уклад. Шинкарук В.І.]. – К.: Абрис. – 2002. – 742 с.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2010

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!

Тарас Шевченко
“Розрита могила”
9 октября 1843

“Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Її свого не цурайтесь”.

Тарас Шевченко
“І мертвим, і живим...”

